ŠTÁTNA KONCEPCIA ÚSTAVNEJ STAROSTLIVOSTI O OSIRELÉ DETI V UHORSKU V 18. STOROČÍ

INGRID KUŠNIRÁKOVÁ

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. The state conception of institutional care for orphaned children in 18th century Hungary. Historický časopis, 2020, 68, 1, pp. 55-83, Bratislava.
The aim of the study is to analyse and interpret how the ideas of the Vienna court about the form and aims of institutional care for orphaned children developed in the course of the 18th century under the influence of the theoretical conceptions of the time, and to what degree these ideas were successfully put into practice. At first Maria Theresia preferred the training of orphaned children for manual work, but from the 1770s she began to emphasize their education and military training. Joseph II did not see orphanages as educational, but only as care institutions, and the majority of their inmates were placed with foster parents in return for small payments.
Key words: Habsburg Monarchy/Kingdom of Hungary/Slovakia. Early Modern. Care for orphans. Orphanages.
DOI: https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.1.3

Starostlivosť o siroty v dobových teoretických koncepciách

V Habsburskej monarchii sa štátna moc až do 18. storočia zaoberala otázkou chudobinskej starostlivosti, vrátane zaopatrenia osirelých detí, len v rámci nariadení o zákaze pouličného žobrania. Ich základom sa stal mandát Ferdinanda I. z 15. 10. 1552, ktorým v piatich rakúskych krajinách zakázal žobranie s výnimkou starých alebo telesne postihnutých osôb. Žobrajúce deti schopné pracovať sa mali poslať k remeselníkom do učenia alebo do služby. Mestá a obce mali povinnosť postarať sa o choré a chudobné osoby, ktoré sa na ich území narodili alebo dlhodobo žili; „cudzí“ žobráci sa mali prísne potrestať.[1] Nariadenie Ferdinanda I. z roku 1552 prvýkrát stanovilo povinnosť miest a obcí postarať sa o „svojich“ chudobných, ktorá ostala zachovaná až do zániku monarchie. Princípy obsiahnuté v mandáte Ferdinanda I. sa až do 20. rokov 18. storočia stali základom pre všetky nariadenia habsburských panovníkov, ktoré upravovali otázku verejného žobrania v rakúskych krajinách. Ich jednotiacim motívom bol úplný zákaz ve-

1 KLEINWÄCHTER, Friedrich. Oesterreich. In EMMINGHAUS, A[rwed] (Hrsg.). *Das Armenwesen und die Armengesetygebung in Europäischen Staaten*. Berlin: Verlag von F. A. Herbig, 1870, s. 422-423.

rejného žobrania, povinnosť miestnych jurisdikcií postarať sa o „svojich“ chudobných a vyhostenie „cudzích“ mimo územie krajiny. Opakovane vydávané nariadenia štátnej moci o zákaze žobrania sa prioritne týkali dospelých osôb, v prípade potreby sa však podľa nich postupovalo aj proti túlajúcim sa a žobrajúcim sirotám či opusteným deťom.[2]

Štátna moc svoj prístup k pouličnému žobraniu a najmä k riešeniu tohto problému začala meniť pod vplyvom knihy Lodovica Antonia Muratoriho *Della carita christiana, in quanto essa e amore del Prossimo*, ktorú vydal roku 1723 v Modene. V tom istom roku vyšla aj v Benátkach v nemeckom preklade, s venovaním cisárovi Karolovi VI. Autor, popredný predstaviteľ reformného katolicizmu, hľadal v knihe odpovede na otázky, či je možné odstrániť žobranie a akým spôsobom sa dá postarať o chudobných. Jeho závery možno zhrnúť do troch bodov. Základným zdrojom financovania chudobinskej starostlivosti sú almužny obyvateľstva, žobranie sa musí úplne zakázať a rešpektovanie tohto zákazu možno dosiahnuť len budovaním robotární, do ktorých sa umiestnia všetky chudobné práceschopné osoby odkázané na žobranie. Odstrániť sa malo predovšetkým žobranie malých detí, ktoré vyrastali na ulici bez vzdelania, náboženskej výchovy a pracovných návykov. Muratori varoval, že deti si natrvalo osvoja tento spôsob živobytia a ak sa žobranie zakáže, budú sa živiť iným nečestným spôsobom. Žobranie podľa jeho názoru ohrozovalo najmä dievčatá, ktoré boli na ulici vystavené hriechu, žiadostivosti a mravnej skaze. Robotárne mali svojim chovancom poskytnúť okrem úplného zaopatrenia aj prácu a duchovné (náboženské) vedenie. Muratori sa domnieval, že umiestnenie do robotárne bude prínosom najmä pre deti a mládež. Podľa jeho názoru, ak sa prijmú do ústavu skôr ako si zvyknú na záhaľčivý spôsob života, naučia sa pracovať, dostanú náboženskú výchovu a stanú sa prínosom pre obecné dobro. Ostatné typy charitatívnych inštitúcií považoval tiež za osožné a chvályhodné, ale len ako doplnok k robotárňam. Problém chudoby samy osebe neriešili.[3]

Krátko po vydaní Muratoriho knihy publikoval Karol VI. pre rakúske krajiny rad nariadení o zákaze žobrania a zabezpečení odkázaných osôb. Na rozdiel od minulosti, ich cieľom už nebolo len opätovne zakázať žobranie a upozorniť miestne úrady na povinnosť postarať sa o svojich chudobných, ale systematickejšie riešiť otázku zaopatrenia osôb, ktoré sa na základe stanovených kritérií považovali za hodné podpory a spôsob eliminácie „cudzích“ či práceschopných žobrákov. Siroty sú v týchto nariadeniach už čiastočne vnímané ako samostatná kategória sociálne odkázaných osôb, s osobitným prístupom k ich zaopatreniu.

2 FELDBAUER, Peter. *Kinderelend in Wien. Von der Armenkinderpflege zur Jugendfürsorge 17. – 19. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1980, s. 21. ISBN 3900351015

3 Interpretované podľa vydania OBLADEN, Peter. *Ludwig Muratori´s Gedanken über die Abschaffung des Bettelns und Verpflegung der Armen*. Wien: [b.v.], 1783.

Na siroty a chudobné deti, u ktorých nebolo známe miesto narodenia, sa prestalo vzťahovať nariadenie o vykázaní do domovskej obce. Zemepanské vrchnosti a samosprávy lokalít, v ktorých sa našli, ich mali poslať k majstrom do učenia alebo zamestnať primeranou prácou. Menšie deti mali do dosiahnutia potrebného veku ostať v ich opatere. Na základe nariadenia o odstránení žobrania a zabezpečení chudobných vo Viedni a v Dolnom Rakúsku zo 17. januára 1724 sa mala donucovacia pracovňa v Leopoldstadte využívať len ako robotáreň a sirotinec, odsúdené osoby sa mali odsťahovať. Ústav mal zamestnávať učiteľov a majstrov, ktorí by detských i dospelých chovancov oboch spomínaných inštitúcií učili písať, čítať a počítať, ale predovšetkým priasť, štrikovať, tkať a iné potrebné remeselnícke či manufaktúrne zručnosti. Panovník taktiež nariadil, aby sa aj v ďalších mestách a mestečkách zriadili sirotince, manufaktúry a robotárne, v ktorých by našli zamestnanie mladí i starí práceschopní ľudia oboch pohlaví.[4] Robotárne, sirotince a manufaktúry mali eliminovať pouličné žobranie a poskytnúť zaopatrenie chudobným práceschopným osobám. Ich budovanie však nemalo len bezpečnostný, policajný či dobročinný rozmer. Zámerom hospodárskej politiky viedenského dvora bolo integrovať do manufaktúrnej výroby lacnú pracovnú silu množstva nezamestnaných a potulujúcich sa osôb, čím by sa podporila domáca výroba tovarov, ktoré sa do monarchie dovážali zo západoeurópskych manufaktúrnych centier. Na rozdiel od západoeurópskych krajín, kde sa rozvoj manufaktúr spájal najmä so zavádzaním nových technológií, v rakúskych krajinách a južnom Nemecku sa v intenciách merkantilistickej populačnej politiky preferovalo najmä výraznejšie zapájanie chudobných a v poľnohospodárstve nezamestnateľných osôb do manufaktúrnej produkcie.[5]

V dobovom teoretickom diskurze sa robotárne stali takmer univerzálnym prostriedkom na podporu manufaktúrnej výroby, zaistenie verejnej bezpečnosti i riešenie chudobinskej starostlivosti. Podľa predstaviteľov merkantilizmu,[6]

---

4 HERRENLEBEN, Sebastian Gottlieb. *Sammlung oesterreichischer Gesetze und Ordnungen, (...) von Jahr 1721 bis auf höchst-traurigen Tod-Fall der (...) Caroli VI*. Wien: Johann Thomas Trattner, 1752, s. 148-149.

5 FELDBAUER, ref. 2, s. 32.

6 Merkantilizmus predstavuje vplyvnú ekonomickú teóriu, ktorá v 16. a najmä v 17. storočí významne ovplyvňovala hospodársku politiku mnohých európskych panovníckych dvorov. Jej základnými atribútmi sú zhromažďovanie bohatstva v podobe peňazí a drahých kovov, aktívna obchodná bilancia, podpora manufaktúrnej výroby na export a vysoké dovozné clá. Ďalšiu zásadnú črtu európskeho merkantilizmu predstavuje populacionizmus, teda učenie o význame kvalitatívneho a kvantitatívneho rastu populácie pre hospodársky, vojenský a mocenský rast krajiny. V rámci Habsburskej monarchie sa najvýznamnejšími a najvplyvnejšími predstaviteľmi merkantilizmu stala trojica autorov – Philipp Wilhelm Hörnigk, Wilhelm von Schröder a Johann Joachim Becher, ktorí v druhej polovici 17. storočia žili a pôsobili vo Viedni. V podmienkach podunajskej monarchie sa ich teoretické koncepty v tomto období ešte nedali realizovať, do praxe sa postupne začali zavádzať až v čase panovania Karola VI.

ktorý od čias Leopolda I. najprv v teoretickej a neskôr aj v praktickej rovine najvýraznejšie ovplyvňoval hospodársku politiku viedenského dvora, predstavovali robotárne aj najefektívnejšiu formu zaopatrenia chudobných osirelých detí. Merkantilisti sa domnievali, že je povinnosťou štátu postarať sa, aby sa deti od raného veku viedli k práci, pretože záhaľku v detstve považovali za jeden z hlavných dôvodov neusporiadaného života v neskoršom období. Od vzdelávania dospelých sa podľa ich názoru už veľa očakávať nedalo, pri deťoch však bolo možné dosiahnuť, aby sa im práca stala prirodzenou. Tieto zámery bolo možné naplniť najmä v prípade detí nachádzajúcich sa v opatere štátu, ktoré sa mali v záujme ochrany pred hriechom a leňošením zamestnať v manufaktúrach spojených so sirotincami.[7] Merkantilisti a nimi ovplyvnení predstavitelia štátnej moci nevnímali siroty ako samostatnú kategóriu odkázaných osôb, ktorej by sa mala venovať osobitná starostlivosť, ale ako perspektívnu lacnú pracovnú silu pre manufaktúrnu výrobu a potenciálne nebezpečenstvo pre verejný poriadok a bezpečnosť. Rozvoj manufaktúr a zavádzanie nových technológií do výroby si vyžadovalo rastúci počet disciplinizovaných a výkonných námezdných robotníkov, ktorých bolo napriek veľkej mase nezamestnaných chudobných osôb ťažké nájsť. Ich potenciálnym rezervoárom sa mali stať najmä ľudia nachádzajúci sa na okraji spoločnosti – žobráci, tuláci, ale aj osirelé a opustené deti.[8]

Na učenie merkantilizmu nadviazali v nemeckom jazykovom priestore kameralisti, ktorí ho spracovali do podoby ucelenej akademickej disciplíny. V nemeckých krajinách a v Habsburskej monarchii sa kameralistika ako administratívna, resp. ekonomicko-administratívna veda stala súčasťou univerzitného vzdelávania budúcich štátnych úradníkov a praktickým návodom na „dobré“ spravovanie krajiny. Hlavným znakom kameralistiky bol dôraz na populačný rast. Viac ľudí znamenalo väčšiu armádu, viac daňových poplatníkov, ale aj väčší dopyt, s ktorým zas súvisel rozvoj trhu a výroby. Aby si však obyvateľstvo mohlo plniť svoje povinnosti voči štátu, museli byť uspokojené jeho základné materiálne potreby, muselo byť zdravé a patrične vzdelané. Štátna moc preto v záujme zvýšenia ekonomického potenciálu a obranyschopnosti krajiny musela podriadiť svojmu dohľadu aj také oblasti spoločenského života, ktoré dovtedy plne patrili do kompetencie samospráv a cirkví (napr. školstvo, zdravotníctvo a sociálna starostlivosť) a prijímať opatrenia, ktoré by zvýšili životný štandard a zlepšili kvalitu života obyvateľstva. Do centra jej záujmu sa tak dostali aj dovtedy marginali-

V druhej polovici 18. storočia sa merkantilizmus stal jedným z teoretických východísk osvietenských reforiem.

7 HEIB, Gernot. Erziehung der Waisen zur Manufakturarbeit. Pädagogische Zielvorstellungen und ökonomische Interessen der maria-theresianischen Vewaltung. In *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 85, 1977, s. 316-317.

8 FELDBAUER, ref. 2, s. 25.

zované a opomínané skupiny, ako napríklad deti či staré, choré alebo nevládne osoby. Napriek tomu, že kameralistika sa primárne spája so severonemeckými univerzitami a osobitne s pruskými, dvaja poprední predstavitelia systematického kameralistikého myslenia – Johann Heinrich Gottlob Justi a Joseph Sonnenfels pôsobili v druhej polovici 18. storočia ako poradcovia na viedenskom dvore a učili kameralistiku na tunajších školách.[9] Ich zásadné práce sa stali teoretickými východiskami pre reformné opatrenia Márie Terézie a Jozefa II. a niektoré z nich sa až do polovice 19. storočia používali ako učebnice kameralistiky na univerzitách v celej Habsburskej monarchii. V rámci opatrení, ktoré mali podporiť rast populácie a jej pracovný potenciál, sa obaja autori zaoberali aj otázkou zaopatrenia a výchovy osirelých, odložených či zanedbávaných detí. Vo svojich prácach sa však prioritne venovali ochrane života a výchove nemanželských a odložených detí, ktoré boli spoločnosťou i zákonmi najviac marginalizované. Starostlivosťou o siroty sa zaoberali v tomto kontexte len okrajovo, keďže sa tradične predpokladalo, že väčšina osirelých detí má rodinu a prostriedky na živobytie zdedené po rodičoch.

Justi vnímal sirotince a nalezince ako potrebné a spoločnosti užitočné inštitúcie, ktoré môžu zachrániť osirelé a odložené deti pred záhubou. V poznámke pod čiarou však doplnil, že tieto ústavy majú opodstatnenie len vtedy, ak svojim chovancom poskytnú takú starostlivosť, aby väčšina z nich nezomrela. Inak je jedno, či zomrú v ústave, alebo sa nechajú zomrieť na ulici.[10] Sonnenfels v súvislosti so starostlivosťou o sociálne odkázané deti kládol osobitný dôraz na ich vzdelávanie. Podľa jeho názoru za školstvo, jeho riadenie a obsah výučby zodpovedal štát, poskytnúť deťom potrebné vzdelanie však bolo povinnosťou rodičov. Ak ale deti zostali bez rodičov, príbuzných a majetku alebo im rodičia z rôznych dôvodov vzdelanie nevedeli, alebo nemohli poskytnúť, úlohu otca musel prevziať štát. Ako dôkaz starostlivosti štátu uviedol Sonnenfels nariadenia, ktoré zaväzovali obce postarať sa na vlastné náklady o osirelé, opustené, odložené alebo zanedbávané deti a cechom prikazovali prijímať ich do učenia. Keďže v praxi sa nedodržiavali, bolo potrebné zakladať akadémie, nalezince a sirotince. Nalezince často slúžili aj ako sirotince, oba typy ústavov však mali význam len vtedy, ak deťom okrem zaopatrenia poskytovali aj vzdelanie. Podob-

9 KLIMOVSKÝ, Daniel. Kameralizmus v perspektíve dnešného poznávania verejnej správy. In *Slovenská politologická revue*, 9, 2009, s. 79, 84; TRIBE, Keith. Cameralism and the sciences of the state. In GOLDIE, Mark – WOLKER, Robert. *The Cambridge History of 18th Century Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 526. ISBN 1139055410; ONDRUŠOVÁ, Eva. Kameralistika v teórii a praxi. Prípad Habsburskej monarchie. In KOVÁČ, Dušan. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 163. ISBN 9788097154011.

10 JUSTI, Johann Heinrich G. von. *Grundsäße der Policey-Wissenschaft (...). Zweyte, stark vermehrte Auflage*. Göttingen: im Verlag der Witwe Vandenhoeck, 1759, s. 74-75.

ne ako Justi, aj Sonnenfels považoval nemanželské vzťahy za hriešne a z nich narodené deti za dôsledok samopašnosti a nezodpovednosti. Hoci nemanželské deti boli nečakané a neželané, podľa Sonennfelsa sa *„ľudskosť prihovárala za ich záchranu“*. Deti odložené do nalezinca potrebovali predovšetkým vzdelanie, a to mohli získať v sirotinci na vlastné (to bol zriedkavý prípad) alebo verejné náklady. Podľa Sonnenfelsa bolo samozrejmé, že zdravie a životy odložených dojčiat sa ochránia len ak nebudú žiť spoločne v jednom dome, ale sa umiestnia k pestúnom na vidiek, aby tu boli dojčené a fyzicky sa rozvíjali. Jednoznačne však nezodpovedal na otázku, či je lepšie, aby deti ostali u pestúnov aj po dvoch – troch rokoch alebo sa vrátili do sirotincov, kde by získali vzdelanie. Z finančného hľadiska považoval Sonnenfels za výhodnejšiu pestúnsku starostlivosť, keďže bola lacnejšia ako ústavná. V prospech pestúnskej starostlivosti však nerozhodoval len rozdiel v nákladoch na zaopatrenie detí. Úmrtnosť u pestúnov bola údajne nižšia ako v ústavoch; deti dostávali skromnejšie zaopatrenie, ktoré viac zodpovedalo ich budúcemu osudu a od malička sa prirodzene viedli k práci. Ak by sa deti umiestnili do sirotincov, chlapci tu mali ostať do 16 rokov a dievčatá do 14, potom už mali dosť síl, aby mohli odísť do učenia alebo do služby.[11]

Sonnenfels neodmietal ani zaopatrenie osirelých detí v sirotincoch, najmä ak dobročinní mešťania poskytli fundácie na ich financovanie alebo mali iný pravidelný finančný príjem. Podmienkou však bolo, aby vzdelávanie v týchto ústavoch sledovalo konkrétny cieľ. Taktiež považoval za dôležité, aby sa ku všetkým chovancom pristupovalo rovnako a nerozlišovalo sa medzi sirotami manželského pôvodu a najdúchmi, ktorí sa s veľkou pravdepodobnosťou narodili mimo manželstva. Do ústavnej starostlivosti odporúčal prijímať len deti, ktoré mali predpoklady vyučiť sa remeslu alebo inému povolaniu. Chovancom sa mala poskytovať jednoduchá, skromná strava; výchovou sa mali viesť k poriadku a čistote, k plneniu náboženských povinností a riadnemu spôsobu života. Školské vzdelávanie sa malo obmedziť na čítanie, písanie a počítanie. Deti sa mali s ohľadom na svoj vek a pohlavie od malička vychovávať k práci, aby si nezvykli na ničnerobenie a záhaľku. Sonnenfels považoval za účelné spojiť sirotince s manufaktúrami, čím by sa pre deti vytvorili vhodné pracovné príležitosti a zároveň by si mohli na svoje zaopatrenie aj čiastočne zarobiť.[12]

Nielen Sonnenfels, ale predstavitelia kameralizmu vo všeobecnosti vnímali školstvo ako zodpovednosť štátu. Jeho úlohou bolo zabezpečiť, aby sa z každého jednotlivca stal produktívny člen spoločnosti. To však neznamenalo, že všetci obyvatelia krajiny mali nárok na rovnaké vzdelanie. Kameralisti striktne trvali na

11 SONNENFELS, Joseph. *Grundsäße derPolizey, Handlung und Finanzwissenschaft. Fünfte, vermehrte und verbesserte Auflage*. Wien: bey Joseph Kurzbek, 1786, s. 88-98.

12 SONNENFELS, ref. 11, s. 98-100.

tom, že vzdelávanie musí mať stavovský charakter, teda musí reflektovať postavenie jednotlivca v stavovsky rozdelenej spoločnosti a jeho miesto v organizácii produkcie. Hoci na jednej strane horlili za povinné elementárne vzdelávanie, na druhej strane zdôrazňovali, že vzdelanie dieťaťa musí byť v súlade s povolaním, ku ktorému je predurčené vzhľadom na svoj pôvod. Kameralistickú predstavu reformy školstva tak na jednej strane charakterizuje snaha o vylúčenie ľudových vrstiev z vyššieho vzdelávania a na strane druhej úsilie o rozšírenie a skvalitnenie elementárneho školstva, ktoré by deťom vštepilo usilovnosť a pracovnú disciplínu. Obmedzením prístupu ku gymnaziálnemu a univerzitnému štúdiu sa malo zabrániť tomu, aby potenciálna pracovná sila opustila jej prislúchajúce povolania a prostredníctvom vzdelania sa usilovala o sociálny vzostup.[13]

Na viedenskom dvore vychádzali pri koncipovaní reformy ľudového školstva najmä z pietistickej pedagogickej teórie a praxe. V intenciách pietizmu, ale aj spomínaného kameralizmu, musel školský systém reflektovať stavovské rozdelenie spoločnosti a žiakom poskytovať vzdelanie zodpovedajúce ich sociálnemu pôvodu a ním podmienenému budúcemu povolaniu. Od elementárnych škôl sa očakávalo, že deťom z najnižších spoločenských vrstiev poskytnú základné vzdelanie a formou náboženskej výchovy a pracovnej etiky ich budú socializovať. Aby ľudové školstvo v celej krajine dosahovalo rovnaký štandard, všetky školy sa mali riadiť jednotným učebným plánom, používať rovnaké učebnice i vyučovaciu metódu. Významnou zmenou prešla aj samotná organizácia vyučovania. Deti sa rozdelili do tried podľa svojich schopností a dosiahnutých vedomostí, vďaka čomu sa učiteľ mohol venovať všetkým žiakom naraz a nemusel im učivo vysvetľovať individuálne. Kolektívne vyučovanie sa považuje za jeden z najvýznamnejších aspektov školskej reformy 18. storočia. Výkon učiteľského povolania sa podmienil mravnými kvalitami a predpísaným vzdelaním, príprava budúcich učiteľov získala štandardizovanú podobu.[14]

Za prvotný impulz k všeobecnej reforme elementárneho vzdelávania v Habsburskej monarchii sa považuje memorandum pasovského biskupa Leopolda Ernesta Firmiana z roku 1769, v ktorom Máriu Teréziu varoval pred šírením herézy a bezverectva vo svojej diecéze. Keďže násilné riešenie náboženskej otázky sa ukázalo ako málo účinné, Firmian sa rozhodol realizovať vo svojej diecéze rozsiahly reformný program, ktorý okrem iného zahŕňal aj budovanie elementárneho školstva. Cirkev však podľa jeho názoru nemala na dosiahnutie tohto cieľa dostatok prostriedkov a síl, preto požiadal Máriu Teréziu, aby mu pomohla s reformou farských škôl, ktoré sa nachádzali v rakúskej časti jeho diecézy. Do

13 MELTON, James Van Horn. *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2002, s. 114-115, 119. ISBN 0521346681.

14 MELTON, ref. 13, s. 52-53, 211.

prípravy reformy ľudového školstva sa postupne zapojili krajinské úrady Dolného a Horného Rakúska, ako aj Dvorská kancelária a Štátna rada vedená Antonom V. Kaunitzom. Napriek tomu sa v roku 1773 zdalo, že zriadenie normálnej školy vo Viedni v roku 1771 ostane jej jediným výsledkom. Hoci štátna moc nedospela k zhode ani v niektorých koncepčných otázkach, najväčšou prekážkou sa stala otázka financovania reformy. Tento problém napokon vyriešilo zrušenie Spoločnosti Ježišovej v 1773. Mária Terézia na základe pápežského breve dostala k dispozícií celý rozsiahly majetok zrušeného rádu, z ktorého vytvorila finančnú bázu na spustenie a financovanie školskej reformy. Bezprostredne po zrušení Spoločnosti Ježišovej v monarchii Dvorská študijná komisia pripravila koncept reformy ľudového školstva, ktorý zahŕňal štandardizáciu učebných plánov, učebníc i vyučovacej metódy. Keďže vzdelávanie malo mať stavovský charakter, ľudové školy sa rozdelili na mestské a dedinské a tomu zodpovedal aj počet učiteľov a rozsah vzdelávania. Projekt vychádzal z modelu ľudového školstva, ktorý vytvoril a na panstvách augustiniánskeho kláštora v sliezskej Żagańi zaviedol Jozef Ignác Felbiger a ktorý sa vo Viedni stal synonymom reformy elementárneho školského vzdelávania. Mária Terézia plán dvorskej komisie schválila a J. I. Felbigera pozvala do Viedne, aby prevzal dohľad nad jeho zavádzaním do praxe. Felbiger v krátkom čase pripravil návrh zákona o ľudových školách, ktorý Mária Terézia pod názvom *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt und Trivialschulen in sämmtlichen Kaiserlichen-Königlichen Erbländern* schválila 6. decembra 1774. Felbiger taktiež zostavil učebnice a metodické pokyny pre učiteľov.[15]

Počiatky ústavnej starostlivosti o siroty v rakúskych krajinách

Starostlivosť o osirelé deti sa v ranom novoveku riešila v rakúskych krajinách najmä v rámci užšej či širšej rodiny alebo sa ich výchovy ujali túto ri. Zodpovednosť za siroty, ktoré ostali bez rodinného zázemia a finančného zabezpečenia, museli prevziať mestá a obce. Deti za dohodnutý poplatok zverili do výchovy dojkám alebo pestúnom, starších chlapcov poslali do učenia. Menšia časť sirôt našla zaopatrenie v miestnych dobročinných inštitúciách, kde žili spolu s ostatnými kategóriami odkázaných osôb. Dobročinné ústavy, ktoré by sa orientovali výlučne na zaopatrenie a výchovu osirelých detí, vznikali vo väčších, najmä rezidenčných mestách od polovice 17. storočia. Ako prvý bol v roku 1658 otvorený sirotinec pre 40 chlapcov v Grazi. Na začiatku 80. rokov 17. storočia založil salzburský arcibiskup Max Gandolf ústav pre 16 chlapcov v Salzburgu. V prvých desaťročiach 18. storočia k nim pribudli ústavy v Bruck an der Mur (1706), v Linzi (1717 fundácia H. Kellera, 1740 fundácia J. A. Prunera) a Lam-

15 MELTON, ref. 13, s. 200n.

bachu (1725). V 50. rokoch 18. storočia vznikli menšie sirotince v Gmundene, Kremse a Halleine.[16] Obsah výchovy a vzdelávania v týchto ústavoch nezodpovedal merkantilistickým predstavám, ale tradičným spoločenským hodnotám a ideálom. Cieľom výchovy nebola príprava manufaktúrnych robotníkov, ale zdatných sluhov a remeselníkov, ktorí budú viesť svoj život v zbožnosti, poriadku a poslušnosti. Niektoré z nich, ako napríklad sirotinec v Grazi, poskytovali chovancom nadštandardné vzdelanie podobné vzdelávaniu v kráľovských akadémiách. Úroveň zaopatrenia a rozsah vzdelávania v týchto ústavoch súviseli so spoločenským a sociálnym statusom ich chovancov, keďže väčšina z nich nebola určená pre deti z najnižších sociálnych vrstiev, ale pre deti meštianskeho či šľachtického pôvodu.[17]

Alternatívou k ústavnej alebo pestúnskej starostlivosti, ktorá plne zodpovedala merkantilistickej koncepcii o výchove chudobných a osirelých detí, bolo ich umiestnenie do robotární a donucovacích pracovní. K robotárni založenej v roku 1673 vo Viedni pribudli v čase panovania Karola VI. a Márie Terézie ústavy v Innsbrucku (1725), Grazi (1734), Klagenfurte (1754), Salzburgu (1755) a Linzi (1777). Štátna moc i politické elity v tomto období vnímali robotárne, donucovacie pracovne a sirotince ako komplementárne inštitúcie, a preto považovali za prirodzené, ak potulní žobráci, odsúdení väzni i osirelé deti dostávali zaopatrenie pod jednou strechou. Nástrojom výchovy detských chovancov v týchto inštitúciách sa popri základnom vzdelávaní stala najmä práca v manufaktúre, ktorou sa mali viesť k pracovitosti a disciplíne. Mnohofunkčnosť rakúskych robotární sa modifikovala len postupne, napr. ústav v Innsbrucku slúžil ako väzenie, robotáreň a sirotinec pre celé Tirolsko až do roku 1785.[18]

V rámci opatrení na podporu manufaktúrnej výroby začal v období panovania Márie Terézie participovať na zakladaní sirotincov v rakúskych krajinách aj viedenský dvor a postupne inicioval ich vznik v jednotlivých rezidenčných mestách. Ako prvý bol založený sirotinec vo Viedni, neskôr v Klagenfurte, Grazi a Linzi. Všetky ústavy vznikli ako súčasť alebo pobočka už existujúcich textilných manufaktúr, v ktorých mali ich chovanci pracovať. Pod vplyvom merkantilisticko-populacionistického diskurzu bol hlavným cieľom týchto inštitúcií hospodársky zisk a pracovná výchova detí, náboženské a školské vzdelávanie boli obmedzené na minimum. V rozpore s dobovými štandardmi a zvyklosťami, niektoré z týchto ústavov (napr. v Klagenfurte) nemali ani katechéta a domácu kaplnku. Chovanci boli neúmerne zaťažovaní prácou, žili v nevyhovujúcich

16 SCHEUTZ, Martin. Pater Kindergeneral und Janitscharenmusik. österreichische Waisenhäuser der Frühen Neuzeit im Spannungsfeld von Arbeit, Erziehung und Religion. In *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 2014, 25, 1, s. 46-50.

17 FELDBAUER, ref. 2, s. 38-39.

18 Ref. 16, s. 50-51.

podmienkach, často bez akéhokoľvek pohybu na čerstvom vzduchu, trpeli hladom a nedostatkom šatstva, čo viedlo k ich vysokej chorobnosti a úmrtnosti. V období osvietenstva však takéto pomery už zrejme neboli dlhodobo udržateľné, navyše detská práca sa v krátkom čase ukázala ako neefektívna. Štátna moc preto postupne od zamestnávania detí v manufaktúrach upustila a začala klásť väčší dôraz na ich vzdelávanie a vojenskú prípravu. Zmenené ciele ústavnej výchovy osirelých detí treba vnímať aj v kontexte prebiehajúcej reformy elementárneho školstva a trvalého záujmu viedenského dvora o zdatných a bojaschopných vojakov.[19]

Sirotinec vo Viedni

Johann Joachim Becher, jeden z trojice rakúskych merkantilistov, ktorí v druhej polovici 17. storočia pôsobili vo Viedni, predložil v roku 1671 návrh hospodárskych opatrení, súčasťou ktorých bolo aj zriadenie prvej rakúskej robotárne vo Viedni. Becher navrhol vybudovať v rámci manufaktúry aj továreň na spracovanie vlny s osobitným oddelením pre deti, kde by sa mohli vyučiť tomuto remeslu. Becherovým zámerom bolo spojiť štátnu manufaktúru so vzdelávacím ústavom, v ktorom by deti získali vedomosti a zručnosti potrebné pre toto hospodárske odvetvie a neskôr ich šírili po celej krajine.[20] Donucovacia pracovňa otvorená v roku 1673 však nevyužívala pracovnú silu marginalizovaných vrstiev spoločnosti pre potreby vznikajúcej manufaktúrnej výroby, ale slúžila ako miesto ich izolácie a korekcie. Ich internáciou a núteným zapojením do výrobného procesu sa riešila otázka poriadku a väčšej bezpečnosti v meste a potreba racionalizovať náklady na chudobinskú starostlivosť. Napriek pôvodným Becherovým zámerom sa z donucovacej pracovne nestala inštitúcia, ktorá by odstránila žobranie a záhaľku, deti i dospelých prevychovávala prácou a pripravila ich ako lacnú kvalifikovanú pracovnú silu pre manufaktúrnu výrobu. Podobne ako v iných robotárňach a donucovacích pracovniach, aj tu sa s deťmi zaobchádzalo rovnako ako s dospelými. Nadmerné zaťaženie prácou, zlé hygienické podmienky a nedostatok jedla viedli k vysokej úmrtnosti detských chovancov. Hovoriť nemožno ani o výchovnom efekte, keďže vzhľadom na multifunkčný charakter tohto ústavu, deti vyrastali v spoločnosti kriminálnikov, prostitútok a duševne chorých osôb.[21]

Sirotinec zostal súčasťou robotárne až do roku 1742. V uvedenom roku kanonik Franz Xaver Marxer, člen Dvorskej komisie pre dohľad nad charitatívny-

19 Ref. 16, s. 52-54.

20 SEEBAUER, Renate. *Kein Jahrhundert des Kindes:Kinderarbeit im Spannungsfeld von Schul- und Sozialgesetzgebung*. Wien; Münster: LIT Verlag, 2010, s. 21-22. ISBN 9783643501622.

21 FELDBAUER, ref. 2, s. 28.

mi inštitúciami, navštívil ústav a zistil, že v ňom žije 20 chovankýň v ťažkých a nevyhovujúcich podmienkach. V snahe napraviť situáciu sa dohodol s Johannom Michaelom Kienmayerom, že pri svojej pradiarni súkna na viedenskom Rennwegu zriadi pre dievčatá sirotinec a postaví preň novú budovu. Popri práci v manufaktúre mali dievčatá dostať aj náboženskú výchovu a základné vzdelanie. K dievčatám z robotárne sa do novozriadeného ústavu v stále väčšom množstve prijímali aj ďalší chovanci, ktorí boli zaopatrení na náklady chudobinskej pokladnice (Cassa Pauperum). Od roku 1745 sa o ústav začala zaujímať Mária Terézia, postupne navyšovala jeho príjmy a spolu s nimi aj počet zaopatrených detí. Roku 1750 mal ústav už 300 chovancov. Manufaktúrna práca detí sa obmedzila a väčší dôraz sa kládol na ich vzdelávanie a najmä náboženské a morálne formovanie. Merkantilistický utilitarizmus ustúpil tradičnej výchove, v rámci ktorej sa chovanci pripravovali na remeslá alebo službu.[22] Obmedzenie manufaktúrnej práce, kvalitnejšie zaopatrenie a vyššia úroveň poskytovaného vzdelania bezprostredne ovplyvnili aj sociálny pôvod chovancov. Do ústavu, ktorý bol pôvodne určený pre dievčatá z najnižších sociálnych vrstiev, sa na základe nariadenia Márie Terézie z roku 1750 mali prednostne prijímať deti mešťanov, remeselníkov a vojakov, teda deti, ktorých otcovia sa zaslúžili o obecné dobro.[23]

Významný krok k premene sirotinca na výchovno-vzdelávaciu inštitúciu bol urobený v roku 1759, keď Mária Terézia vymenovala za jeho nového riaditeľa jezuitu Ignáca Parhamera. Parhamer už v 40. rokoch 18. storočia upozorňoval vo svojich kázňach na súvislosť medzi nevedomosťou a hriechom, ako aj rozšírením alfabetizácie a zlepšením kresťanských mravov. Známym sa však stal najmä ako propagátor a organizátor nedeľných škôl a náboženského vzdelávania detí. Jeho *Katechismus für drei Schulen* sa stal v rokoch 1750 – 1777 najprekladanejším a najrozšírenejším katechizmom v Haburskej monarchii.[24] Parhamer po príchode do sirotinca predovšetkým výrazne rozšíril rozsah poskytovaného vzdelania. Deti sa už neučili len písať, čítať a počítať, ale aj krasopis, geometriu, aritmetiku a kreslenie. Veľká pozornosť sa venovala hre na hudobné nástroje a vojenským cvičeniam. Deti sa podľa pohlavia venovali aj manuálnej práci. Dievčatá pre potreby domu priadli, štrikovali, šili a obšívali, chlapci vykonávali rôzne remeselnícke práce. Detská práca však už nebola orientovaná na zisk. Chovanci pracovali pre potreby ústavu, aby zmysluplne trávili čas mimo školského

22 RIEDER, Georg. *Ignaz Parhamer´s und Franz Anton Marxer´s Leben und Wirken*. Wien: Eigenthum und Selbstverlag des Verfasser, 1872, s. 3-5.

23 WEIB, Karl. *Geschichte der öffentlichen Anstalten, Fonde und Stiftungen für die Armenversorgung in Wien*. Wien: Im Selbstverlage des Gemeinderathes, 1867, s. 177.

24 POLENGHI, Simonetta. „Militia est vita hominis.“ Die „militärische“ Erziehung des Jesuitenpaters Ignaz Parhamer im Zeitalter Maria Theresias. In *History of Education&Children´s Literature*, 2009, 4, 1, s. 42-43.

vyučovania, nezvykali si na leňošenie a osvojili si zručnosti, ktoré ich ako remeselníkov alebo sluhov mohli živiť v budúcnosti. Pod Parhamerovým vedením sa z ústavu vybudovaného v intenciách merkantilizmu stala výchovno-vzdelávacia inštitúcia podobná pietistickému sirotincu v Halle. Mária Terézia prejavovala o sirotinec trvalý záujem a poskytovala mu všestrannú podporu. Roku 1762 preň zakúpila celý Kienmayerov areál vrátane bývalej manufaktúry, o pár rokov neskôr financovala rozšírenie budovy sirotinca, ako aj výstavbu kostola. Zavedenie vojenských cvičení zrejme prispelo k jej rozhodnutiu zriadiť v ústave v čase sedemročnej vojny (1761) fundáciu pre 100 vojenských sirôt a detí. Príklad panovníčky nasledovali aj ďalší fundátori a dobrodinci, takže počet chovancov neustále vzrastal. Podľa správy o stave sirotinca z roku 1777, ktorá ako posledná vyšla tlačou, mal ústav 786 chovancov, z toho 190 platiacich. O kvalite poskytovanej starostlivosti a dobrej reputácii ústavu v 70. rokoch 18. storočia svedčí nielen vysoký počet platiacich detí, ale aj sociálny pôvod mnohých chovancov.[25]

Po skončení sedemročnej vojny sa viedenský dvor v rámci rozsiahleho reformného programu, ktorý mal zvýšiť konkurencieschopnosť a obranyschopnosť monarchie, vrátil aj k plánom na podporu a rozvoj manufaktúrnej výroby. Za rezervoár pracovnej sily pre manufaktúry sa opäť považovali najmä ľudia z marginalizovaných spoločenských vrstiev. Mária Terézia 29. 2. 1764 vydala mandát pre vlády jednotlivých krajín monarchie (pravdepodobne s výnimkou Uhorska), kde ich vyzvala k opatreniam na podporu manufaktúrnej výroby, ktorá sa mala zaviesť najmä do sirotincov, chudobincov a robotární. Štátna moc očakávala, že týmto spôsobom sa zlepší finančná situácia dobročinných ústavov, ale predovšetkým sa chudobné deti ochránia pred záhaľkou a hriešnym životom a zabezpečí sa im budúcnosť. Ešte pred vydaním tohto nariadenia Mária Terézia v apríli 1763 na návrh dvorskej kancelárie iniciovala rokovania o tom, *„či by nebolo pre štát užitočnejšie, ak by sa mládež v tunajšom (viedenskom) sirotinci našej milej Panej viedla k práci“*. Kommerzienhofrat vo svojom stanovisku navrhol, aby sa deti počas prvých dvoch rokov v ústave naučili čítať a písať a ručné práce podľa pohlavia. Vo veku 10 – 12 rokov už mali riadne pracovať a nerozptyľovať sa inými aktivitami či povinnosťami. Pod prácou sa

25 V 70. rokoch 18. storočia sa o miesta v sirotinci zaujímali aj rodiny úradníkov a vojenských veliteľov. Podrobnejšie RIEDER, *Ignaz Parhamer´s*, s. 45n; [Parhamer, Ignaz]. *Vollkommener Bericht von der Beschaffenheit des Waisen-Hauses unsrer Lieben Frauen auf dem Rennweg zu Wien, im Jahre 1760*. [Wien 1760]; [Parhamer, Ignaz]. *Vollkommener Bericht von der Beschaffenheit des Waisen-Hauses unser Lieben Frauen auf dem Rennweg zu Wien (...), im Jahre 1762*. [Wien 1762]; [Parhamer, Ignaz]. *Vollkommener Bericht von dem Anfang, Beschaffenheit und gegenwärtigen Stand des Waysenhauses unser Lieben Frauen auf dem Rennweg zu Wien (...)*. [Wien 1767]; [Parhamer, Ignaz]. *Vollkommener Bericht von der Beschaffenheit des Waisenhauses unser Lieben Frauen auf dem Rennweg zu Wien (...), im Jahre 1774*. [Wien]: Gedruckt bey Leypold Joh. Kaliwoda, b. r. v.

samozrejme myslelo zamestnanie v manufaktúre, pričom sa mala preferovať produkcia tovarov, ktoré sa ešte v krajine nevyrábali a museli sa dovážať zo zahraničia. Parhamer ako riaditeľ sirotinca proti zamestnávaniu detí v manufaktúre argumentoval tvrdením, že 10 až 12 roční chovanci už odchádzajú z ústavu do služby alebo učenia. Väčšina detí v sirotinci bola vo veku 6 až 8 rokov, pre túto vekovú kategóriu však manufaktúrnu prácu nepovažoval za vhodnú. Podľa jeho názoru sa mal ich denný režim vyplniť užitočnejším spôsobom. Parhamer však so svojou argumentáciou neuspel a 29. 2. 1764 bol vydaný spomínaný dekrét o podpore manufaktúr. Pri viedenskom sirotinci bola zriadená pradiareň vlny, ktorá však nemala dlhé trvanie.[26] V tlačou vydanej správe o stave sirotinca z roku 1774 Parhamer doslovne uviedol, že detská manufaktúrna práca sa po zrelej úvahe a krátkej skúške ukázala pre ústav ako nepotrebná a neužitočná. Podľa jeho názoru narúšala domáci poriadok, bránila deťom v štúdiu a ohrozovala ich zdravie. Za cieľ ústavnej výchovy nepovažoval prípravu pracovnej sily pre manufaktúry, ale výchovu *„schopných úradníkov a učiteľov, vzdelaných a mravných mešťanov, usilovných robotníkov, snaživých umelcov a remeselníkov, oddaných sluhov a poslušných poddaných“*.[27] Napriek počiatočnému tlaku viedenského dvora sa Parhamerovi podarilo presadiť vlastnú víziu a budovať sirotinec ako výchovno-vzdelávaciu inštitúciu, ktorá sa neskôr stala vzorom aj pre ďalšie ústavy v rakúskych krajinách a Uhorsku.

Počiatky ústavnej starostlivosti o siroty v Uhorsku

Vzhľadom na agrárny charakter krajiny, chýbajúcu sieť mestských sídiel a neexistujúcu manufaktúrnu výrobu sa v Uhorsku prvotným impulzom pre rozvoj ústavnej starostlivosti o osirelé deti stali náboženské dôvody. V krajine, kde popri sebe existovalo a pôsobilo niekoľko kresťanských cirkví, sa aj starostlivosť o siroty stala súčasťou konfesionálneho zápasu.

S myšlienkou zriadiť v Uhorsku sirotinec prišli ako prví evanjelickí kňazi, absolventi univerzity v Halle a stúpenci nemeckého pietizmu, ktorí v prvej polovici 18. storočia pôsobili v Zadunajskom evanjelickom cirkevnom dištrikte.[28] Kvôli zlým materiálnym pomerom tunajších evanjelických cirkevných obcí sa im však podarilo založiť len alumneum[29] v Nemescsó, ktoré prijímalo do ústav-

26 Ref. 7, s. 322-324.

27 [Parhamer], *Vollkommener Bericht von der Beschaffenheit des Waisenhauses, im Jahre 1774*, s. 55, 8.

28 CSEPREGI, Zoltán. *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*. Budapest: Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000, s. 122-124, 129-132. ISBN 9630039230.

29 Alumneum – ústav podobný dnešným internátom, ktorý poskytoval bezplatné zaopatrenie chudobným študentom tamojšej evanjelickej školy.

nej starostlivosti aj osirelé deti.[30] Protestantský ústav v Nemescsó vyvolal odozvu aj na katolíckej strane. Richtár neďalekého mesta Köszeg Jozef Szvetics inicioval v roku 1741 vznik malého mestského sirotinca, keďže povedané jeho slovami, v meste bolo mnoho sirôt, ktoré sa túlali bez rodičov a prostriedkov na živobytie alebo ich nekatolíci zobrali do Nemescsó a tam ich vychovávali v protestantskej viere.[31] Roku 1750 sa správy köszegského ústavu so súhlasom mestskej rady ujala Spoločnosť Ježišova. Pod jej správou sa zo sirotinca stal *„seminár konvertitov"*, výrazne sa posilnil náboženský aspekt v jeho činnosti a z pôvodne mestskej inštitúcie sa stal ústav regionálneho významu. V období rokov 1750 – 1773 väčšinu chovancov predstavovali deti, ktoré napriek vôli alebo bez vedomia rodičov konvertovali na katolícku vieru a v seminári hľadali útočisko pred svojimi protestantskými príbuznými. Menšiu skupinu tvorili deti konvertitov alebo z nábožensky zmiešaných manželstiev, ktoré podľa predstaviteľov cirkvi alebo štátnej moci nedostávali v rodinnom prostredí riadnu katolícku výchovu. Len nepatrná časť detí bola skutočnými sirotami, väčšinou rodičov nekatolíkov alebo konvertitov, ktoré sa prijatím do ústavu mali ochrániť pred výchovou u protestantských príbuzných. Konfesionálne ciele ústavu oslovili viacerých fundátorov a dobrodincov, vďaka čomu mohol kontinuálne vzrastať počet jeho chovancov. Najviac detí dostávalo v seminári zaopatrenie v prvej polovici 60. rokov 18. storočia, v školskom roku 1763/1764 ich tu bolo až 38 a v tomto počte nie sú uvedené siroty prijaté mestom. Po roku 1769 sa počet ustálil na 20 až 24 konvertitov a niekoľko mestských sirôt.[32] Po zrušení Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 sa správy ústavu najprv ujal györsky biskup František Zichy a po vzniku szombathelyskej diecézy jej prvý biskup Ján Szilly.[33] Konfesionálne ciele ústavu ostali zachované hlboko do 19. storočia.

Ústavy v neďalekom Nemescsó a Köszegu mali pravdepodobne bezprostredný vplyv aj na založenie sirotinca v Šoproni. Jeho zakladateľkou bola Mária Dorota Voss ab Ehrenfels, bezdetná vdova po vojenskom komisárovi Johanovi Karlovi Voss (? – † 1761). Sirotinec získal od fundátorky kapitál 50 tisíc zlatých a priestranný dom so záhradou. Podľa zakladajúcej listiny spísanej 18. mája 1768 bol ústav určený pre 24 osirelých chlapcov a dievčat katolíckeho vierovy-

30 LAMBRECHT, Gizella. Nemescsó als Pflanzstätte des halleschen Pietismus. In LECHNER, Elmar (Hrsg.). *Pädagogische Grenzgänger in Europa (Bildungsgeschichte und Europäische Identität)*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997, s. 38. ISBN 3631307985; CEPREGI, Magyar pietizmus, s. 317.

31 Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár (ďalej MNL OL), fond (ďalej f.) C 39 Acta fundationalia (dalej C 39), LAD. B, fasc. 19.

32 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (ďalej SzEL), f. Kelcz-Adelffy árvaház iratai 1750–1949 (ďalej Kelcz-Adelffy árvaház), Historia seminarii convertitarum Ginsiensis ab anni erectionis (...).

33 SzEL, f. Kelcz-Adelffy árvaház, k. č. 1.

znania, ďalšou podmienkou prijatia bol manželský pôvod a vek šesť až desať rokov. Prijaté deti mohli byť meštianskeho aj roľníckeho (plebejského) stavu. Chovanci mohli ostať v sirotinci, pokiaľ nebudú schopní sa o seba sami postarať. To znamenalo, že kým sa chlapci nevyučia remeslo a dievčatá nenastúpia do služby. Dvaja z chlapcov, ktorí by mali predpoklady na štúdium, mohli ostať v sirotinci až do skončenia gymnaziálnych štúdií.[34] Ústav bol otvorený v roku 1772, dva roky po smrti jeho zakladateľky.[35]

Štátna moc vstúpila v Uhorsku do oblasti ústavnej starostlivosti o osirelé deti v roku 1763, keď František Esterházy, zrejme aj ako prejav vďaky za menovanie uhorským kancelárom rok predtým, predložil návrh na založenie ekonomického kolégia v Senci a sirotinca v Tomášikove. Ekonomické kolégium získalo od svojho zakladateľa budovu a fundáciu v hodnote 20 tisíc zlatých, sirotinec kaštieľ a základinu 10 tisíc zlatých. Mária Terézia ako spoluzakladateľka oba ústavy finančne zabezpečila ročným príspevkom z Uhorskej komory, resp. z Náboženského fondu. Sirotinec v Tomášikove bol určený pre 100 detí, 75 chlapcov a 25 dievčat, čo bola na uhorské pomery neobvykle vysoká kapacita. Podobne ako ústavy v Nemescsó a Köszegu, aj kráľovský sirotinec mal prioritne sledovať náboženské ciele. Do ústavnej starostlivosti sa mali prijímať predovšetkým konvertiti, aby sa eliminoval *„škodlivý vplyv ich protestantských príbuzných“* a výchovou a vzdelaním sa upevnili v katolíckej viere Prvotným zámerom Márie Terézie, podobne ako v prípade rakúskych sirotincov, bolo poskytnúť deťom základné vzdelanie, náboženskú výchovu a povinnou prácou v manufaktúre v nich vypestovať pracovné návyky. V rámci prípravy na budúce povolanie sa mali deti naučiť priasť, tkať, pestovať moruše a chovať priadku morušovú. Mária Terézia očakávala, že ústav bude vychovávať odborníkov na výrobu hodvábu, ktorí budú pôsobiť po celej krajine a znížia dopyt po odborníkoch zo zahraničia.[36] Kvôli problémom so zriadením a efektívnym vedením manufaktúry sa praktickú výučbu pradenia hodvábu v Tomášikove nepodarilo zaviesť. Zvyšovala sa však kvalita poskytovaného vzdelávania a zo sirotinca sa v priebehu krátkeho času stal popredný vzdelávací ústav s celouhorským významom. Do učebných osnov postupne pribudla aritmetika, krasopis, architektúra (základy stavebníctva) a ekonómia (základy poľnohospodárskej a remeselnej výroby). Podľa vzoru viedenského sirotinca sa veľká pozornosť taktiež venovala hudobnej výchove a vojenským cvičeniam. Roku 1774 bola z iniciatívy vtedajšieho kurátora Františka Berchtoldta zriadená pri ústave normálna škola, ktorá bola spolu s bratislavskou prvou v krajine. Hoci spočiatku nenaplnila očakávania viedenského dvora, po reforme v roku 1780 sa na niekoľko rokov stala vzorovou vzdelávacou inštitúciou,

34 MNL OL, f. A 35 Conceptus expeditionum 1527 – 1770, 1768 Júl, N. 70.

35 MNL OL, f. C 39, LAD. D, fasc. 82.

36 MNL OL, f. C 39, Lad. E (1763-1766), k. č. 107.

ktorá mala uhorským politickým a spoločenským elitám prezentovať prednosti a výhody viedenským dvorom presadzovanej podoby elementárneho školstva.[37]

Počas panovania Márie Terézie vznikli aj fundácie na zaopatrenie sirôt a založenie sirotincov v Bratislave, Vespréme a Debrecíne. Posledný ústav vznikol v 80. rokoch 18. storočia v Oradei vďaka tunajšiemu kanonikovi Jozefovi Salomonovi, ktorý na jeho založenie testamentom z 8. decembra 1781 odkázal celý svoj majetok. V dôsledku reforiem Jozefa II. však sirotinec nemal dlhú existenciu.[38]

Vznik štátnej koncepcie o osirelé deti v Uhorsku

Viedenský dvor pôvodne predpokladal, že *Všeobecný školský poriadok* prijatý 1. 12. 1774 bude platiť v celej monarchii. Uhorské politické elity vrátane predstaviteľov Uhorskej dvorskej kancelárie, však vytrvalo presadzovali uhorskú školskú autonómiu a od viedenského dvora nezávislé riadenie školstva. Výsledkom ich snahy bol plán školskej reformy platný len pre Uhorsko, ktorý bol schválený a publikovaný v roku 1777 pod názvom *Ratio educationis (...)*.[39] *Ratio educationis* vytvorilo základ pre vznik jednotnej školskej sústavy v krajine, ktorá zahŕňala všetky typy škôl od ľudových až po univerzitu. Dokument komplexne riešil a podrobne upravoval otázky súvisiace s organizáciou školstva, finančným zabezpečením a správou jednotlivých typov škôl, obsahom vzdelávania i zachovávaním školskej disciplíny. V oblasti ľudového školstva prevzalo *Ratio educationis* všetky základné princípy *Všeobecného školského poriadku*. Uhorská norma, na rozdiel od tej rakúskej, však do siete ľudových škôl začlenila aj sirotince.

Prvým krokom k zaradeniu sirotincov do systému elementárneho školstva v Uhorsku bol mandát Márie Terézie z 5. augusta 1776, ktorým vzdelávanie v sirotincoch podriadila dohľadu štátnej školskej správy.[40] Inšpektori ľudových škôl a ich prostredníctvom riaditelia školských dištriktov získali na základe tohto

37 K dejinám ústavu podrobnejšie KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Az árva és elhagyott gyerekek intézeti ellátása Magyarországon a 18. század második felében. A tallós – Szenci – Pozsonyi királyi árvaház. = Ústavná starostlivosť o osirelé a opustené deti v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia. Kráľovský sirotinec v Tomášikove – Senci – Bratislave. In STREŠŇÁK, Gábor (ed.). *Az Esterházyak fraknoi ifjabb ága. = Mladšia fraknovská línia Esterházyovcov*. Senec: Mesto Senec, 2017, s. 358-383. ISBN 9788097292775.

38 Országos Szechényi Könyvtár (ďalej OSzK), Kézirattár, Fol. lat. 695.

39 KOWALSKÁ, Eva. *Štátne ľudové školstvo na Slovensku na prelome 18. a 19. storočia*. Bratislava: Veda, 1987, s. 17-19. ISBN 9788097154035.

40 V súvislosti s prípravou reformy školstva bolo územie Uhorska v roku 1776 rozdelené na deväť školských obvodov, ktorých riadením boli poverení vrchní školskí riaditelia. Členmi vedenia boli aj inšpektori ľudových škôl a v neskoršom období zástupcovia školských riaditeľov. Inšpektori zodpovedali za zavádzanie predpísanej vyučovacej metódy, predmetov, rozvrhu hodín a učebníc na ľudových školách.

nariadenia kompetencie dohliadať na menovanie učiteľov pôsobiacich v sirotincoch.[41] Spomínaný mandát sa stal základom aj pre paragraf 59 *Ratio educationis*. Podľa jeho znenia inšpektori ľudových škôl zodpovedali za obsah i formu vzdelávania v sirotincoch a navrhovali vhodných kandidátov na uvoľnené učiteľské miesta. *Ratio educationis* predpokladalo vybudovanie siete dištriktuálnych sirotincov spojených s poprednou (normálnou) ľudovou školou, v ktorých by sa vychovávali učitelia pre ľudové školy. Sirotince by sa tak stali *„niečo ako seminármi"* na výchovu učiteľov ľudových škôl.[42] Dôvodom, prečo sa štátna moc rozhodla pre takéto riešenie, môže byť skutočnosť, že reforma ľudového školstva narážala v Uhorsku na početné ťažkosti, v krajine chýbali kvalifikovaní učitelia i vzdelávacie príležitosti na ich výchovu. Jediná učiteľská preparandia v tom čase existovala len pri normálnej škole v Bratislave, jej absolvovanie však bolo pre učiteľov zo vzdialenejších častí Uhorska finančne príliš náročné. Navyše, o povolanie učiteľa ľudovej školy nebol veľký záujem, keďže nebolo atraktívne ani zo spoločenského, ani z finančného hľadiska. Pripravovať na učiteľské povolanie chlapcov, ktorí boli zverení do štátnej či súkromnej chudobinskej starostlivosti, sa tak mohlo štátnej moci javiť ako vhodné riešenie.

Plán implementácie *Ratio educationis* pre oblasť ľudového školstva mala pripraviť tzv. budínska komisia tvorená riaditeľmi školských dištriktov a inšpektormi ľudových škôl, ktorá 1. – 13. mája 1778 zasadala v Budíne pod predsedníctvom kaločského arcibiskupa Adama Patachicha. Úlohou komisie bolo v intenciách *Ratio educationis* vypracovať podrobné inštrukcie pre predstaviteľov štátnej školskej správy, riaditeľov škôl, učiteľov i katechétov a pre jednotlivé typy škôl pripraviť záväzný učebný plán, rozvrh hodín a učebnice. Osobitnú pozornosť mala venovať otázke prípravy nových učiteľov a zvyšovaniu úrovne ich prípravy.[43] Výsledkom jej činnosti bol obsiahly protokol a dokument nazvaný *Projectum supplementi benigni instituti litterarii quod ad scholas normales attinet*, zjednodušene *Projectum Budense*. Materiál sa okrem iného zaoberal aj otázkou financovania sirotincov a povinnosťami ich riaditeľov. Keďže v tomto období pôsobili v krajine len tri sirotince (jeden kráľovský a dva súkromné), prvoradou bola otázka, ako zriadiť a finančne zabezpečiť ďalších šesť, aby tieto inštitúcie pôsobili v každom školskom obvode. Komisia navrhla, aby mestá a stolice v jednotlivých dištriktoch vyčlenili na financovanie sirotincov príjmy z niektorých miestnych poplatkov a pokút. Ďalším, tradičným zdrojom ich finan-

41 OSzK, Kézirratár, Fol. lat. 853

42 MIKLEŠ, Ján – NOVACKÁ, Mária. *Ratio educationis 1777 a 1806*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 74.

43 KOWALSKÁ, ref. 39, s. 22; OsZK, Kézirattár, Fol. lat. 2996. *Projectum Budense* bolo oficiálne schválené až v roku 1781.

covania mali byť dary, fundácie a testamentárne odkazy. Všetky sirotince sa mali budovať a spravovať podľa jednotného vzoru, aby naplnili očakávania štátnej moci a boli užitočné pre spoločnosť. Ustanovenia upravujúce povinnosti riaditeľa sa týkali najmä výchovy a vzdelávania detí. Riaditeľ sa mal postarať o striktné dodržiavanie disciplíny a riadne vykonávanie predpísaných náboženských obradov. Osobitnú pozornosť mal venovať výberu budúceho povolania chlapcov. Rozhovorom s nimi mal zistiť, k čomu inklinujú a informovať riaditeľa školy, aby ich v ich záujmoch podporoval. Ak by sa niektorý z chovancov rozhodol pre povolanie, na ktoré nemal predpoklady, mal mu jeho úmysel vyhovoriť. Ak by sa medzi chovancami vyskytol mimoriadne nadaný študent, mal o tejto skutočnosti informovať školského inšpektora a vyčkať, ako rozhodne o jeho budúcnosti. Tieto všeobecne platné ustanovenia mohli inšpektori jednotlivých školských dištriktov ešte upraviť a doplniť podľa svojho vlastného uváženia alebo regionálnych potrieb.[44]

Roku 1778 začala štátna moc pripravovať reformu troch existujúcich sirotincov v Uhorsku. Cieľom reformných opatrení bolo prispôsobiť výchovu a vzdelávanie detí tomášikovskému ústavu, využiť prostriedky sirotincov na podporu školskej reformy a prípadne nájsť ďalšie zdroje na ich financovanie a zvýšenie počtu chovancov.[45] Viedenský dvor mal pôvodne predstavu (1778), že köszegský a šopronský sirotinec sa zreformujú podľa kráľovského sirotinca v Tomášikove. O rok neskôr však Mária Terézia nariadila, aby sa pre sirotince v krajine vypracovala jedna všeobecne platná smernica, podľa ktorej by sa zreformovala kráľovská fundácia, ako aj ústavy v Köszegu a Šoproni. Podľa týchto všeobecných pravidiel by sa riadili aj všetky ďalšie sirotince, ktoré by v budúcnosti v Uhorsku vznikli.[46]

Mandát Márie Terézie z marca 1779, ktorým nariadila pripraviť všeobecný normatív pre sirotince v Uhorsku, je výstižnou ukážkou, akým vývojom prešiel za necelé dve desaťročia názor predstaviteľov štátnej moci na sirotince a ich poslanie. V prvej polovici 60. rokov 18. storočia viedenský dvor vnímal sirotince ako jeden z nástrojov na podporu manufaktúrnej výroby a za ich hlavný cieľ považoval viesť chudobné a osirelé deti od malička k práci a vychovávať z nich manufaktúrnych robotníkov. Spomínané nariadenie Márie Terézie z marca 1779 definovalo sirotince ako výchovno-vzdelávacie inštitúcie, ktoré mali dva základné ciele. Prvým z nich bolo postarať sa o osirelé deti občanov krajiny, ktoré *„by určite upadli do záhuby, ak by ostali ponechané samé na seba“*. To by však nebolo len na ich ujmu, ale aj na škodu celej krajiny. Druhým cieľom

44 MNL OL, f. A 39 Acta generalia 1770 – 1848 (ďalej A 39), n. 3993 ex 1778.

45 MNL OL, f. A 39, 1779, n. 1572; OSZK, Kézirratár, Fol. lat. 4169; Fol. lat. 853.

46 Mandát Márie Terézie z 26. marca 1779, intimát Miestodržiteľskej rady z 15. apríla 1779. OSZK, Kézirratár, Fol. lat. 853.

bolo poskytnúť sirotám potrebné vzdelanie, aby sa v budúcnosti mohli postarať samé o seba a stať sa užitočnými občanmi. Chovanci sirotincov mali dostať vzdelanie v rozsahu triviálnej školy, aby získali vedomosti a zručnosti, ktoré pre svoje povolanie potrebujú ľudia z nižších spoločenských vrstiev a dobrí kresťania. Podľa miery talentu a schopností mohli po jej absolvovaní pokračovať v ďalšom štúdiu, aby sa stali učiteľmi, vojakmi, hospodárskymi úradníkmi, obchodníkmi, umelcami a remeselníkmi alebo sluhami. Chlapci, ktorí nepreukázali žiadne osobitné schopnosti, sa mali po skončení triviálnej školy poslať na vidiek a zamestnať v poľnohospodárstve.[47] Už na prvý pohľad je zrejmé, že znenie tohto nariadenia bolo bezprostredne inšpirované Parhamerovými správami o stave viedenského sirotinca z roku 1774 a 1777. Miestodržiteľská rada poverila vypracovaním všeobecného normatívu Františka Balassu, predsedu komisie pre ľudového školstvo a kurátora kráľovského sirotinca. Miestodržiteľská rada dostala jeho návrh 26. februára 1780 a 4. apríla ho bez pripomienok postúpila na schválenie viedenskému dvoru.[48]

František Balassa v úvode obsiahleho dokumentu „politicky" zdôvodnil, prečo by štát mal reglementovať oblasť, ktorá dovtedy patrila najmä do kompetencie samospráv a cirkví. Podľa jeho názoru povinnosť spoločnosti postarať sa o vzdelanie detí, ktoré *„upadli do nešťastného sirotského stavu"* nie je daná *„len božími či cirkevnými zákonmi, ale aj humánnou podstatou spoločnosti"*. Ak dieťa ostane bez rodičov, musí zodpovednosť za jeho vzdelanie prevziať spoločnosť, ktorej členom sa v budúcnosti stane. Podľa Balassových slov Mária Terézia vnímala starostlivosť o siroty ako jednu z priorít svojho panovania, a preto pokiaľ nevzniknú v krajine ďalšie ústavy, s podporou uhorského kancelára F. Esterházyho založila v roku 1763 v Tomášikove aspoň jeden sirotinec pre 100 detí. Vzhľadom na rozľahlosť krajiny, početnosť populácie a množstvo schudobnelých osôb, najmä urodzeného stavu, navrhol v krajine založiť minimálne štyri ústavy, teda v každom dištrikte jeden a piaty pre Kráľovstvo Dalmácie, Chorvátska a Slavónie. Balassa samozrejme nezabudol, že podľa *Ratio educationis* by malo byť v Uhorsku osem sirotincov a v Chorvátsku deviaty. Podľa jeho slov sa však pripravovalo zníženie počtu školských dištriktov na štyri plus jeden a navyše si myslel, že menej ústavov nie je v rozpore so spomínaným nariadením. Z hľadiska nákladov považoval menší počet sirotincov dokonca za efektívnejšie riešenie, keďže pri pôvodne plánovaných deviatich by sa mohlo stať, že ani jeden z nich nebude riadne finančne zabezpečený.

Prvá časť normatívu pojednávala o finančnom zabezpečení sirotincov, vhodnej lokalite a budove a upravovala otázku ich správy. V súlade s uhorskou do-

47 Ref. 46.

48 Balassom zostavený dokument je interpretovaný podľa exempláru uloženého v MNL OL, f. C 67 Departmentum litterario-politicum 1773 – 1848, 1780, Miscel. n. 13.

bovou praxou, F. Balassa považoval za najvýznamnejší zdroj financovania sirotincov fundácie. Sirotince však nemali využívať len svoje vlastné základiny, ale aj ostatné fundácie, ktoré v rámci dištriktu vznikli na zaopatrenie osirelých detí. Podľa vzoru tomášikovského ústavu mohli príjmy sirotincov vylepšiť aj výnosy zo zbierok alebo z niektorých poplatkov a pokút. Pri výbere vhodnej lokality pre sirotinec Balassa odporúčal uprednostniť menšie mestá pred väčšími. Vo väčších mestách boli nehnuteľnosti, potraviny i ostatné veci každodennej potreby drahšie, čo by viedlo buď ku zvyšovaniu výdavkov ústavu, alebo k zníženiu počtu jeho chovancov. Z ekonomického hľadiska bolo výhodné zriadiť sirotinec v meste s ľudovou školou a gymnáziom. Chovanci v takom prípade mohli navštevovať verejné školy a sirotinec nemusel zo svojich príjmov hradiť mzdy učiteľov. Čo sa týka nárokov na budovu, sirotinec mal sídliť v *„solídnej“* murovanej stavbe bez rôznych skrytých kútov a zákutí, kde by sa chovanci mohli schovať a *„konať zlé veci“*. V budove nemohla chýbať domáca kaplnka, byt pre administrátora a vhodné ubytovacie priestory pre ostatných zamestnancov, keďže väčšina z nich v súlade s dobovými zvyklosťami žila priamo v ústave. Keďže sirotince boli zadefinované ako výchovno-vzdelávacie inštitúcie, dohľad nad ich správou podľa Balassu prináležal riaditeľom školských dištriktov. Tí mali byť v mene panovníka menovaní za kráľovského kurátora všetkých sirotincov, ktoré sa nachádzali v danom dištrikte. Kurátor z titulu svojho úradu nemal dohliadať len na vzdelávanie detí, ale aj na finančné, hospodárske a personálne záležitosti ústavu. Personál ústavu mali tvoriť tri kategórie zamestnancov – tí, čo ho viedli a spravovali, učitelia a vychovávatelia a tí, čo zabezpečovali jeho každodenný chod.

Druhá kapitola Balassom pripraveného normatívu bola venovaná chovancom, ich prijímaniu, výchove, vzdelávaniu a ukončeniu ústavnej starostlivosti. Prijímanie detí do sirotinca bolo podmienené ich vekom, zdravotným stavom, vierovyznaním, sociálnym pôvodom, pohlavím a jeho kapacitou. Prijímať a prepúšťať deti z/do sirotinca v adekvátnom veku sa v dobovom diskurze pokladalo za kľúčové z hľadiska dodržiavania disciplíny, domáceho poriadku i plnenia stanovených výchovno-vzdelávacích cieľov. Vo všeobecnosti sa odporúčalo prijímať ich vo veku vhodnom na elementárne školské vzdelávanie. Umiestňovať do ústavnej starostlivosti mladšie alebo staršie deti sa nepokladalo za efektívne. Balassa považoval za optimálny vek 7 – 10 rokov. Mladšie deti podľa jeho názoru ešte neboli dostatočne samostatné a mali problémy s dodržiavaním hygieny a obliekaním, poškodzovali mobiliár a narúšali disciplínu. Rovnako dôležité však bolo, aby chovanci sirotinec včas opustili a nezaberali miesto ďalším deťom odkázaným na pomoc. Ak chlapci učňovské roky *„premrhali“* v sirotinci, neskôr sa už ničomu nevyučili a stali sa z nich *„naničhodní“* ľudia.

Sirotince mali byť určené výlučne pre zdravé deti, bez fyzického či psychického hendikepu. Iné ako katolícke vierovyznanie nemalo byť prekážkou prijatia. Aj nekatolícke deti predstavovali budúcich obyvateľov krajiny, a preto sa im nemalo odopierať potrebné vzdelanie. V dobom kontexte zaujímavo vyznieva Balassov názor, že spolužitie protestantských detí s katolíckou komunitou môže viesť k prekonaniu náboženskej neznášanlivosti, čo by bolo v záujme krajiny aj jej obyvateľov. Prijímať detí do sirotincov s cieľom zmeniť ich vierovyznanie alebo ich k tomu nútiť malo byť podľa Balassu prísne zakázané. Za problém však nepovažoval, ak by beneficiát nekatolíckym deťom diskrétne vštepoval základy katolíckej viery. Čo sa týka pôvodu, do sirotincov sa nemali prijímať deti roľníkov, a to nielen preto, že by sa odvádzali od práce v poľnohospodárstve, ktorého podpora bola vo verejnom záujme. Starostlivosť o osirelé poddanské deti prináležala predovšetkým zemepánom a odchod detí z panstiev by bol na škodu ich ďalšieho rozvoja. Čo sa týka zloženia chovancov z hľadiska pohlavia, Balassa odporúčal prijať na 100 chlapcov 25 dievčat. Jednak preto, že štát sa mal postarať o vzdelanie osirelých detí oboch pohlaví, jednak preto, že dievčatá bezplatne vykonávali časť domácich prác, a preto mali pre ekonomiku ústavov nezanedbateľný význam. Balassa sa domnieval, že sirotince by nemali byť určené len pre chudobné osirelé deti alebo platiacich chovancov. Podľa jeho názoru by sa do nich mali prijímať aj deti žijúcich rodičov, ktorí kvôli starobe alebo chorobe nemôžu pracovať a zarábať na živobytie pre svoje rodiny. Ústavnú starostlivosť by si však podľa jeho názoru zaslúžili najmä deti urodzených osôb, ktoré *„preukázali službu panovníkovi a vlasti“* a ktoré kvôli zjavnej chudobe nedokážu poskytnúť svojim deťom potrebné vzdelanie vlastnými silami. Táto skupina detí je na tom často oveľa horšie ako siroty, ktoré kvôli chudobe *„nemusia žobrať a vyrastať tak ako bremeno pre spoločnosť alebo kvôli chýbajúcemu vzdelaniu viesť biedny život“*. Ak sa takéto deti prijmú do sirotincov a poskytne sa im vzdelanie, prospeje to nielen im a ich rodičom, ale aj krajine.

Zaoatrenie detí malo smerovať k tomu, aby z nich vyrástli statní, silní, zdraví a životaschopní obyvatelia krajiny. Stravou sa u detí nemala podporovať maškrtnosť či nenásytnosť. Sirotince boli určené pre chudobné deti, ktoré neboli zvyknuté na vyberané jedlá, a tak to aj malo ostať. Na druhej strane však Balassa požadoval, aby deťom podávaná strava bola zdravá, dobre pripravená a v primeranom množstve. Ošatenie detí malo byť čisté, slušné, účelné a z ekonomických dôvodov jednotné. Odev chlapcov mal mať podobu uniformy, ktoré sa v prípade poddôstojníkov a členov vojenskej kapely mali od ostatných farebne odlišovať. Balassa sa na pomerne veľkom priestore zaoberal otázkou hygieny a ochrany zdravia detí. Podľa jeho názoru sa polovica úspechu dala dosiahnuť, ak sa maximálne obmedzili návštevy osôb zvonka. Rovnako dôležitá bola čistota, preto na jej dodržiavanie kládol osobitný dôraz. Deti mali dodržiavať rannú hygienu,

dvakrát týždenne sa im mali umývať hlavy, pravidelne sa mala meniť spodná a posteľná bielizeň a všetky priestory využívané deťmi sa mali denne vetrať a upratovať. Pacientom v infirmáriu sa mala poskytovať riadna starostlivosť, ktorá zahŕňala liečbu lekárom alebo chirurgom, dodržiavanie hygieny, potrebné lieky a sýte jedlo. Ak niektoré z detí vážne ochorelo, mali sa za jeho uzdravenie konať spoločné modlitby.

V kapitole o vzdelávaní Balassa opäť zopakoval, že hlavným cieľom ústavnej výchovy je poskytovať deťom bez prostriedkov dobré vzdelanie, ktoré by sa im inak nedostalo. Vzdelávanie v ústavoch malo sledovať náboženské ciele, prospech spoločnosti i dobro samotných detí. Náboženská výchova sa mala spojiť s občianskou a deti sa v jej rámci mali okrem iného viesť k národnostnej a konfesionálnej znášanlivosti. Čo sa týka prípravy na povolanie, všetci chlapci mali absolvovať ľudovú školu a najtalentovanejším z nich, bez ohľadu na pôvod, sa malo umožniť pokračovať v štúdiu. Ostatní chlapci sa mohli stať učiteľmi ľudových škôl, vojakmi, zemepanskými úradníkmi, obchodníkmi, remeselníkmi alebo sluhami. Ak nepreukázali žiadny osobitný talent alebo schopnosti, mali sa poslať ako poľnohospodárski robotníci na vidiek. Povolanie pre chlapcov sa malo vyberať s ohľadom na ich schopnosti a záujmy, ale príprava naň sa mala podriadiť tomu, aby ústav opúšťali čo najskôr, aby sa mohol prijať a zaopatriť čo najväčší počet detí. Okrem školského vyučovania malo vzdelávanie v sirotinci zahŕňať hodiny tzv. vedenia domácej ekonomiky, architektúry a kreslenia, ako aj hudby. Všetci chovanci sa taktiež mali naučiť chovať priadku morušovú a spracovávať hodváb, chlapci sa mali venovať aj vojenským cvičeniam. Vojenské cvičenia podľa Balassu viedli chlapcov k vytrvalosti, disciplíne, poslušnosti a k dodržiavaniu poriadku, taktiež ich považoval za vhodnú formu relaxu a fyzického posilňovania. Rovnako sa podľa Balassu nedal spochybniť ani význam praktického a teoretického vyučovania chovu priadky morušovej a spracovania hodvábu z jej kukiel. Výučbe týchto zručností sa v minulosti nevenovala pozornosť, keďže v Uhorsku sa hodváb neprodukoval. Toto odvetvie by sa však na prospech krajiny mohlo postupne rozvíjať, ak by si mládež oboch pohlaví osvojila v dištriktuálnych sirotincoch potrebné zručnosti. Domáci odborníci by rozvoju hodvábnictva v Uhorsku mohli pomôcť viac ako cudzinci, ktorí neovládali miestny jazyk a ľud im nedôveroval.

Návrh, aby sa rozsah vzdelávania v sirotincoch rozšíril o nižšie gymnaziálne triedy, ak v danej lokalite neexistuje verejné gymnázium, odôvodnil F. Balassa mandátom Márie Terézie z 15. apríla 1779 a ustanoveniami *Ratio educationis*, podľa ktorých sa v sirotincoch mali vychovávať aj učitelia ľudových škôl a zemepanskí úradníci. Obe povolania nebolo možné v Uhorsku vykonávať bez základných znalostí latinčiny, ktorá bola nielen katolíckym bohoslužobným jazy-

kom,[49] ale aj jazykom štátnej, stoličnej či zemepanskej administratívy. Ako ďalší dôvod Balassa uviedol, že časť uhorskej nobility upadla do biedy, a urodzené chudobné siroty si podľa jeho názoru predovšetkým zaslúžili dostať zaopatrenie a vzdelanie v sirotincoch. Keďže urodzení chlapci sa vzhľadom na svoj pôvod mohli uchádzať o verejné funkcie a úrady, čo si však vyžadovalo minimálne absolvovanie nižších gymnaziálnych tried, museli aj urodzení chovanci sirotincov dostať vzdelanie aspoň na takejto úrovni. Zvyk posielať chlapcov do učenia k majstrom mimo ústav, ktorý si v Tomášikove osvojili podľa vzoru zahraničných sirotincov, F. Balassa neschvaľoval. V praxi sa totiž podľa jeho názoru zistilo, že chlapci sa z remesla nič nenaučia, lebo sa v rodine majstra využívajú najmä na domáce práce. Tovariši, manželky majstrov i slúžky s nimi zle zaobchádzajú, často sú bití a dostávajú zlé zaopatrenie. Zvyčajne tam preto dlho neostanú a svoju situáciu riešia útekom. Namiesto užitočných občanov krajiny sa z nich potom stávajú tuláci a celá výchova v sirotinci vychádza navnivoč a míňa sa účinkom. Balassa sa preto domnieval, že by bolo lepšie, ak by sirotince zamestnávali viac majstrov, u ktorých by sa chovanci mohli vyučiť bezplatne.

V ústavoch bez nižšieho gymnázia a výučby remesiel malo školské vyučovanie prebiehať štyri dni v týždni – pondelok, utorok, štvrtok a piatok. Predmety, ktoré boli nad rámec elementárnej školy, teda hudba, architektúra s geometriou a ekonomika, sa mali vyučovať mimo školského rozvrhu. Architektúru a ekonomiku sa mali učiť nadanejší žiaci tretieho a štvrtého ročníka, hudbe sa mali venovať všetci chovanci. Vojenské cvičenia sa mali konať počas voľných dní. V čase, keď sa z kukiel priadky morušovej spracovával hodváb, sa touto činnosťou mali prednostne zamestnať všetky deti. Keďže dievčatá čakal najmä osud slúžky, popri elementárnom vzdelaní a osvojení si zručností spojených so spracovaním hodvábu sa mal klásť dôraz najmä na to, aby si riadne osvojili ženské domáce a ručné práce. Režim dňa Balassa navrhol prispôsobiť školskému vyučovaniu, ktoré bolo podľa *Ratio educationis* rozdelené na doobedňajšiu a popoludňajšiu časť. Čas mimo vyučovania a hodín hudby mali deťom vyplniť náboženské povinnosti.

V tretej kapitole, ktorá pojednávala o domácom poriadku a povinnostiach zamestnancov, sa už vo veľkej miere opakovali ustanovenia z predošlých dvoch častí. Za rámcové možno považovať odporúčanie, aby sa život v sirotincoch organizoval vojenským spôsobom, a tak sa aj jednalo a zaobchádzalo s chlapcami. Samozrejmosťou bolo rozdelenie do vojenských oddielov, uniformy, nižší dôstojníci z radov chovancov, nástupy, denná i nočná stráž, hlásenia. Chlapci nikdy nemohli byť ponechaní osamote, vždy museli byť pod dohľadom svojich vycho-

49 Od učiteľov ľudových škôl sa najmä na vidieku očakávalo, že budú kňazom pomáhať pri bohoslužbách, a preto bolo potrebné, aby ovládali aspoň základy latinčiny.

vávateľov. Balassa kládol osobitný dôraz na dodržiavanie poriadku a disciplíny, zároveň však odmietal tresty ohrozujúce zdravie detí, ako aj ich bezdôvodné trestanie. Za drobné priestupky mohli chlapcov potrestať aj vychovávatelia, tresty za ťažšie previnenia boli v kompetencii administrátora. Čo sa týka inštrukcií pre zamestnancov, osobitne sa zdôrazňovali tie úlohy a povinnosti, ktoré súviseli s dodržiavaním hygieny a čistoty s cieľom predchádzať ochoreniu detí.

Všeobecný normatív pre sirotince vypracovaný F. Balassom bol viac reflexiou aktuálnych pomerov v kráľovskom sirotinci v Tomášikove a dobových teoretických konceptov ako víziou o budúcom usporiadaní ústavnej starostlivosti o osirelé deti. Názorom merkantilistov a kameralistov zodpovedali najmä odporúčania o skromnom zaopatrení detí, stavovsky primeranom vzdelaní a dôraz na profesijnú prípravu, náboženské vzdelávanie a vojenskú disciplínu. Za zaujímavé možno považovať jeho úvahy o výchove detí ku konfesionálnej a nacionálnej znášanlivosti, zákaz násilím privádzať deti ku konvertovaniu na katolícku vieru, možnosť poskytnúť talentovaným chlapcom vyššie vzdelanie bez ohľadu na ich pôvod či poukazovanie na nedostatky výchovy učňov u majstrov. Taktiež v rozpore so zaužívanou praxou bolo odporúčanie, aby sa do sirotincov prijímali aj deti žijúcich, najmä urodzených rodičov, ktorí im z objektívnych dôvodov nemohli poskytnúť primerané vzdelanie. Na kritiku vysokej chorobnosti a úmrtnosti detí v sirotincoch reagoval Balassa početnými nariadeniami, ktoré sa týkali dodržiavania hygieny a čistoty. Na druhej strane, Balassove návrhy na zriadenie štyroch dištriktuálnych sirotincov s normálnou školou a troma gymnaziálnymi triedami, každý pre 400 detí, boli najmä z finančných dôvodov v uhorských podmienkach absolútne nerealizovateľné.

Viedenský dvor Balassom pripravený materiál nikdy neschválil. Mária Terézia pravdepodobne chcela prijať rozhodnutie, až keď Ferdinand Kiegler dokončí reformu kráľovského sirotinca v tom čase už presťahovaného do Senca a predloží jej svoje odporúčania. Kiegler však ostal v sirotinci až do apríla nasledujúceho roku a Mária Terézia medzitým v novembri 1780 zomrela. Pre Jozefa II., jej nástupcu na tróne, otázka regulácie sirotincov nebola aktuálna, keďže jeho cieľom bolo ústavnú starostlivosť maximálne zredukovať a podporovať najmä mimoústavné zaopatrenie všetkých kategórií odkázaných osôb, vrátane sirôt.

Transformácia uhorských sirotincov v období panovania Jozefa II.

Mária Terézia v máji 1780 rozhodla o presťahovaní kráľovského sirotinca z Tomášikova do Senca a popredného rakúskeho školského reformátora Ferdinanda Kieglera poverila reformou jeho školy. Skutočnosť, že očakávania viedenského dvora nenaplnila ani škola, ktorá vznikla a pôsobila pod jeho bezprostredným dohľadom, je pre postup školskej reformy v Uhorsku viac ako príznačná. Kiegler počas svojho pôsobenia v Senci vybudoval pri sirotinci normálnu štvortriednu

školu s učiteľskou preparandiou, ktorú štátna moc v prvých rokoch panovania Jozefa II. využívala ako vzorovú vzdelávaciu inštitúciu, ktorá mala verejnosti, najmä uhorským cirkevným a svetským elitám, prezentovať výhody a prednosti normálnej vyučovacej metódy a prínos štátom riadeného ľudového školstva pre dobro krajiny a jej obyvateľstva.[50] Napriek tomu, že sa kráľovský sirotinec podarilo v novom pôsobisku stabilizovať a svojím pôsobením v oblasti školstva a vzdelávania plne napĺňal očakávania štátnej moci, nad jeho ďalšou existenciou v dovtedajšej podobe sa začalo pomerne rýchlo zmrákať. Dôvodov bolo niekoľko. Hoci panovník navýšil jeho príjmy, ústav každoročne hospodáril so stratou,[51] čo Jozefa II. opätovne utvrdilo v jeho presvedčení, že mimoústavné zaopatrenie odkázaných osôb všetkých kategórií je lacnejšie a ekonomickejšie. V polovici 80. rokov 18. storočia sa reforma ľudového školstva a elementárneho vzdelávania dostala do novej fázy, proces nabral väčšiu dynamiku a do jeho vedenia sa dostala nová generácia predstaviteľov štátnej administratívy.[52] Sirotinec ako zdroj inovácií v oblasti školstva a vzorový vzdelávací ústav stratil pre štátnu moc svoj význam.

Prvým krokom k transformácii ústavu bol mandát Jozefa II. zo 14. októbra 1785, ktorým rozhodol, že v ústavnej starostlivosti ostane len 50 chlapcov a zvyšných 170 detí sa umiestni na výchovu k pestúnom. Keďže sirotinec mal v tom čase 120 chovancov, na prvý pohľad sa môže zdať, že v dôsledku rozhodnutia Jozefa II. došlo k podstatnému zvýšeniu jeho kapacity. Do kalkulácie nového ústavu sa však započítalo aj 100 detí, ktoré dovtedy žili v bratislavskom lazarete na náklady Törökovskej základiny. Spolu s deťmi prešla pod správu sirotinca aj suma 3 247 zlatých, ktorú dovtedy Bratislavská kapitula ako jej oprávnený správca ročne platila mestu za ich zaopatrenie. Naopak, príspevok 10 tisíc zlatých, ktorý sirotinec dostával z Náboženského fondu, Jozef II. od 1. júla 1786 zrušil. V malom meste, akým bol Senec, by však bol problém nájsť dostatok pestúnov a majstrov, ktorí by si brali deti zo sirotinca. Jozef II. preto rozhodol o jeho presťahovaní do Bratislavy a za jeho nové sídlo určil budovu zrušeného Szechényi-Kollonichovho chudobinca. Sirotinec sa do nových priestorov presťahoval 28. júna 1786.[53] Podľa panovníkových propozícií sa do ústavnej starostlivosti mali prijímať len chlapci, ktorí mali predpoklady na štúdium. Prednosť mali urodzení chlapci a synovia komorských úradníkov, ktorých otcovia

50 MNL OL, f. C 69 Departamentum scholarum nationalium 1776 – 1848 (ďalej C 69), 1781, Districtus Posoniensis, fasc. 2; 1782, Districtus Posoniensis, fasc. 3.

51 MNL OL, f. C 69, 1782, Districtus Posoniensis, n. 3; MNL OL, f. C 43 Acta secundus referentes, Balassa, 1782, n. 5.

52 KOWALSKÁ, Eva. *Osvietenské školstvo (1771 – 1815). Nástroj vzdelávania a disciplinizácie*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 39. ISBN 9788097154035.

53 OsZK, Kézirattár, Fol. lat. 695.

nejakým spôsobom preukázali službu panovníkovi alebo krajine. Naďalej sa predpokladalo, že vyštudovaní chovanci budú pôsobiť najmä ako učitelia ľudových škôl. Chovancov v pestúnskej starostlivosti Jozef II. nariadil rozdeliť podľa veku do troch skupín a podľa toho aj odstupňovať výšku poplatku vyplácaného pestúnom. Výška príspevku s vekom detí klesala, keďže sa očakávalo, že staršie deti budú svojim pestúnom pomáhať pri domácich prácach.[54] Panovníkova záľuba v budovaní centralizovaných dobročinných inštitúcií sa naplno prejavila aj v prípade uhorského kráľovského sirotinca. Po presťahovaní ústavu zo Senca do Bratislavy panovník nariadil, aby sa k nemu pripojili aj sirotince a fundácie určené pre siroty zo Šoprone, Köszegu, Oradei a Veszprému, čo sa v priebehu roku 1787 aj postupne realizovalo. Kapacita ústavu tak vzrástla na 443 detí. Podľa panovníkových inštrukcií malo žiť v ústave maximálne 80 chlapcov, teda k pôvodným 50 chovancom zo Senca ich z ďalších sirotincov nemalo pribudnúť viac ako 30. Všetci ostatní chovanci sa umiestnili do pestúnskej starostlivosti alebo k majstrom do učenia. O prijatí detí do ústavnej i mimoústavnej starostlivosti rozhodovala Miestodržiteľská rada. Chovancov do mestských a súkromných základín navrhovali držitelia patronátneho práva ustanovení v zakladajúcej listine (magistráty miest, uhorskí aristokrati), do Törökovej fundácie magistrát mesta Bratislavy a do kráľovskej fundácie miestne jurisdikcie (magistráty miest, župy).[55]

Z početných opatrení Jozefa II. týkajúcich sa dobročinnosti a sociálnej starostlivosti vyvolalo najväčší odpor uhorských elít rozhodnutie odobrať správu základín ich oprávneným správcom a podľa vlastného uváženia meniť ich pôvodné poslanie či adresáta ich dobročinných aktivít. Panovník týmto spôsobom neobral len právoplatných správcov fundácií o ich práva, ale porušil aj vôľu ich zakladateľov a ustanovenia fundačných listín, ktoré sa v Uhorsku považovali za nedotknuteľné. Na vlnu nevôle, ktorú spomínané rozhodnutia vyvolali, reagoval Jozef II. nariadením z 28. januára 1790, ktorým vrátil správu svetských základín ich legitímnym správcom. Vzhľadom na citlivosť tejto otázky Leopold II. potvrdil platnosť Jozefovho rozhodnutia mandátom z 20. apríla 1790, teda bezprostredne po svojom nástupe na trón.[56] Oprávnení správcovia si fundácie a ich

54 OsZK, Kézirattár, Fol. lat. 695; Historische Beschreibung von der milden und merkwürdigen Szecsenisch-Kollonicsischen Stiftung Hungarns ... , 1789; LINZBAUER, Xaver F. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae III/1*. Budea: Caes.-reg. scient. universitatis, 1853, s. 209-210, 219-220.

55 Ref. 54.

56 KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Reforma sociálnej starostlivosti v Uhorsku v období panovania Jozefa II. a Leopolda II. In KOVÁČ, Dušan – KOWALSKÁ, Eva – ŠOLTÉS, Peter. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV; VEDA, 2015, s. 140-141, 145. ISBN 9788022414784.

chovancov prevzali do svojej správy v priebehu leta 1790. Z troch sirotincov, ktoré sa v roku 1787 pripojili ku kráľovskej základine, sa v pôvodnej podobe podarilo obnoviť len ústavy v Köszegu a Šoproni. Sirotinec v Oradei prišiel o svoju budovu, a preto sa výnosy z fundácie jeho zakladateľa využívali v nasledujúcich rokoch len na zaopatrenie detí v pestúnskej starostlivosti. Kráľovský sirotinec ostal pôsobiť v Bratislave v podobe, akú získal po transformácii z roku 1786.[57]

Po smrti Jozefa II. štátna moc opäť deklarovala záujem prijať pre sirotince všeobecne záväzné pravidlá, avšak ich zostavením zrejme nikoho nepoverila. Balassov návrh z roku 1780 použiť nemohla, keďže v kontexte jozefínskej reformy kráľovského sirotinca sa stal neaktuálnym. Na obdobie do schválenia nového normatívu pre sirotince. Miestodržiteľská rada nariadila správcom köszegského a šopronského ústavu, aby si vypracovali vlastný domáci poriadok, režim dňa a inštrukcie pre zamestnancov a predložili ich na schválenie. Správcovia oboch ústavov nariadenie splnili a Miestodržiteľská rada nimi predložené materiály v roku 1791, resp. 1793 schválila.[58] Tým sa ambície Miestodržiteľskej rady reglementovať ústavnú starostlivosť o osirelé deti viac-menej skončili. Miestodržiteľská rada postupne rezignovala na svoje pôvodné zámery kontrolovať účty sirotincov, prijímanie detí i obsah poskytovanej výchovy a na konci 18. storočia už spravovala len kráľovský sirotinec a formálne dohliadala na hospodárenie šopronského ústavu.

Záver

Vnímanie ústavnej starostlivosti o osirelé deti štátnou mocou prešlo v Habsburskej monarchii vrátane Uhorska v priebehu 18. storočia zásadnými zmenami. Na jeho začiatku sa viedenský dvor zaoberal touto otázkou najmä v kontexte opatrení na podporu manufaktúrnej výroby alebo zachovanie verejnej bezpečnosti a poriadku. Pod vplyvom dobových administratívno-ekonomických teoretických konceptov sa siroty a opustené deti mali umiestňovať do robotární alebo sirotincov spojených s manufaktúrami, v ktorých by dostali zaopatrenie, prácu a prípadne, vo veľmi obmedzenom rozsahu, aj základné vzdelanie. Cieľom týchto ústavov bolo viesť deti od malička k práci a vychovávať z nich manufaktúrnych robotníkov. V sirotincoch spojených s manufaktúrami, ktoré vznikli v rezidenčných mestách jednotlivých rakúskych krajín v období panovania Márie Terézie, boli chovanci preťažovaní prácou, trpeli hmotným nedostatkom, vysokou chorobnosťou a úmrtnosťou. Ťažké životné podmienky detí žijúcich v ústavnej starostlivosti pod dohľadom štátu však neboli v čase osvietenstva

57 OsZK, Kézirattár, Fol. lat. 695.

58 SzEL, f. Kelcz-Adelffy árvaház, k. č. 3; MNL OL, C 80 Departamentum fundationum saecularium 1783 – 1848, 1792, f. 23; 1793, f. 45.

dlhodobo udržateľnými, navyše detská práca sa veľmi rýchlo ukázala ako neefektívna. Manufaktúrna práca v sirotincoch sa preto v druhej polovici 70. rokov začala postupne obmedzovať a väčší dôraz sa kládol na elementárne vzdelávanie a vojenské cvičenia. V tomto smere bol určite rozhodujúci vplyv I. Parhamera a ním vedeného viedenského sirotinca a spomenúť treba aj rozbiehajúcu sa reformu ľudového školstva. Sirotince budované ako výchovno-vzdelávacie inštitúcie už prioritne nepripravovali deti na prácu v manufaktúrach, ale (najmä chlapcov) na učiteľské a úradnícke povolania, remeslá alebo službu. Vzhľadom na agrárny charakter krajiny a nedobudovaný systém ústrednej štátnej správy, štátna moc v Uhorsku vstúpila do oblasti ústavnej starostlivosti o osirelé deti až v druhej polovici 60. rokov 18. storočia. Kráľovský sirotinec založený Máriou Teréziou roku 1763 v Tomášikove mal podobne ako rakúske ústavy pripravovať deti na prácu v manufaktúre, ale v konfesionálne rozdelenej krajine musel plniť aj náboženské ciele. Keďže plánovanú manufaktúru sa pri sirotinci nepodarilo založiť, tomášikovský ústav sa v krátkom čase stal poprednou vzdelávacou inštitúciou celouhorského významu. V plánoch viedenského dvora sa taktiež stal vzorovým ústavom pre sieť dištriktuálnych sirotincov, ktoré by boli pod dohľadom štátu budované a riadené jednotným spôsobom.

Smrť Márie Terézie a nástup Jozefa II. na trón znamenali aj nový prístup štátnej moci k ústavnému zaopatreniu osirelých detí. Jozef II. predovšetkým zrušil všetky príspevky. ktoré sirotince získali od Márie Terézie zo štátom spravovaných fondov. Panovník považoval mimoústavné zaopatrenie všetkých kategórií odkázaných osôb vrátane sirôt za lacnejšie a efektívnejšie, preto väčšinu sirotincov nariadil zrušiť a deti umiestniť do výchovy k pestúnom. Po smrti Jozefa II. sa časť z nich síce podarilo obnoviť, štátna moc však v priebehu niekoľkých rokov na riadenie ústavnej výchovy osirelých deti úplne rezignovala. Starostlivosť o siroty a opustené deti sa na niekoľko ďalších desaťročí stala výlučne záležitosťou samospráv a cirkví.

* Štúdia je súčasťou riešenia projektu APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí* a projektu Vega 2/0105/17 *Formy starostlivosti o osirelé a sociálne odkázané deti v období modernizácie*, riešených v Historickom ústave SAV.

STAATLICHE KONZEPTION DER INSTITUTIONELLEN BETREUUNG VON WAISENKINDERN IN UNGARN IM 18. JAHRHUNDERT

INGRID KUŠNIRÁKOVÁ

Die Wahrnehmung der institutionellen Betreuung von Waisenkindern durch Staatsgewalt hat sich in der Habsburgermonarchie, einschließlich Ungarns im Verlauf des 18. Jahrhunderts erheblich verändert. Zu Beginn befasste sich der Wiener Hof mit dieser Frage vor allem in Zusammenhang mit den Maßnahmen zur Förderung der manufakturellen Herstellung oder Aufrechterhaltung der öffentlichen Sicherheit und der Ordnung. Unter Einfluss der zeitgemäßen administrativ-ökonomischen theoretischen Konzepte sollten die Waisen und die verlassenen Kinder in den mit Manufakturen verbundenen Anstalten oder Waisenhäusern eingewiesen werden, in denen sie versorgt wären, eine Arbeit und eventuell auch in begrenztem Umfang auch die grundlegenden Lernkompetenzen erhalten würden. Das Ziel dieser Anstalten war es, die Kinder von klein auf zur Arbeit zu führen und sie zu Manufakturarbeitern zu erziehen.

Die Manufakturarbeit der Kinder zeigte sich jedoch sehr bald als uneffektiv, deshalb wurde sie in der zweiten Hälfte der 70er Jahre eingeschränkt und man legte das größere Gewicht auf die Elementarbildung und militärische Ausbildung. In Ungarn gelangte die Staatsgewalt in den Bereich der institutionellen Betreuung von Waisenkindern erst in der zweiten Hälfte der 60er Jahre des 18. Jahrhunderts. Das im Jahre 1763 in Tomasikovo von Maria Theresia gegründete königliche Waisenhaus sollte ähnlich wie die österreichischen Anstalten die Kinder für die Arbeit in der Manufaktur vorbereiten, aber in einem konfessionell gespaltenen Land mussten sie auch religiöse Ziele verfolgen. Da es nicht gelang, die geplante Manufaktur bei dem Waisenhaus zu errichten, wurde die Anstalt in Tomasikovo in Kürze zu führender Bildungseinrichtung im Rahmen des ganzen Ungarns. In den Vorhaben des Wiener Hofs wurde sie zu einer Muster-Anstalt für das Netz der Waisenhäuser im Bezirk, die unter der Aufsicht des Staates einheitlich aufgebaut und verwaltet werden sollten. Der Tod von Maria Theresia und die Amtsführung Josephs II. bedeuteten auch ein neues Herantreten der Staatsgewalt zu der institutionellen Versorgung von Waisenkindern. Der Herrscher hielt die außerinstitutionelle Betreuung aller Kategorien von Pflegebedürftigen einschließlich der Waisenkinder für billiger und effektiver, deshalb ordnete er an, die meisten Waisenhäuser zu schließen und die Kinder in einer Pflegefamilie unterzubringen. Nach dem Tod Josephs II. gelang es zwar, einen Teil davon wiederzubeleben, die Staatsgewalt gab jedoch im Verlauf einiger Jahre die Verwaltung der institutionellen Betreuung von Waisenkindern völlig auf. Die Betreuung von Waisenkindern und verlassenen Kindern ist im Laufe einiger Jahrzehnte ausschließlich die Sache der Selbstverwaltungen und der Kirchen geworden.

Mgr. Ingrid Kušniráková, PhD.
Historický ústav SAV
P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava
e-mail: histkusn@savba.sk